

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., наративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРИГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видруковано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

В. С. ШАНДРА (Київ)

ЛИСТИ П. П. ЧУБИНСЬКОГО З АРХАНГЕЛЬСЬКА ДО О. І. КІСТЯКІВСЬКОЇ (1864-1865)

Павло Платонович Чубинський належить до тих діячів української культури, які плідно поєднували творчість з громадською діяльністю.

Народився П.П.Чубинський 15(27) січня 1839 р. на хуторі Чубинських поблизу містечка Бориспіль Переяславського повіту Полтавської губернії у небагатій дворянській родині. Здобувши ґрунтовну середню освіту, він блискуче закінчив юридичний факультет Петербурзького університету зі званням кандидата юридичних наук. 1861 р. П.П.Чубинський повернувся в Україну й почав збирати матеріали про народні юридичні звичаї. Водночас він включився в активне громадське життя, що пізніше трактувалося жандармами як “українофільська діяльність”. Скоро йому довелося розпрощатися з друзями і однодумцями - його було вислано в Архангельську губернію. У “послужному списку” Чубинського знайшлися й участь у похоронах Т.Г.Шевченка в Петербурзі, розповсюдження революційних відозв до селян українською мовою, спроби пояснити селянам Переяславського повіту суть реформи 1861 р., співробітництво в українському громадсько-політичному журналі “Основа”, й авторство пісні “Ще не вмерла Україна”. Прибувши наприкінці листопада 1862 р. до Архангельська, П.П.Чубинський застав на посаді губернатора М.К.Арандаренка, який доводився йому хрещеним батьком¹. Останньому, безперечно, були відомі професійні знання й особисті якості хрещеника, і він сприяв призначенню П.П.Чубинського на посаду слідчого в Пінезькому повітовому суді. Широка натура П.П.Чубинського не могла задовольнитися лише офіційною діяльністю, він заходився писати та надсилати статті до столичних газет, в яких повідомляв про неблаговидні дії місцевих урядовців. Наприкінці 1863 р. його було переведено в Архангельськ на посаду секретаря статистичного комітету, а на наступний рік призначено й виконуючим обов'язки чиновника особливих доручень при губернаторі, яким на той час був уже М.М.Гартінг. Новому губернаторові були потрібні освічені люди, і П.П.Чубинський дістав ще одне доручення - завідувати приказом громадської опіки.

З усіх своїх обов'язків Чубинський найбільше перейнявся роботою в статистичному комітеті. Проаналізувавши його діяльність, він дійшов

висновку, що у вивченні губернії в етнографічному і статистичному плані майже нічого комітетом не зроблено. Обстеження провадилося застарілими прийомами, зібраний матеріал не аналізувався і не давав практичних результатів. Такі питання як побут, звичаї, релігійні вірування місцевого населення зовсім не бралися до уваги, тоді як особливе географічне положення, характер економіки, місцеві звичаї мали для науки надзвичайну цінність. До роботи у статистичному комітеті П.П.Чубинський з властивим йому запалом залучав волосних писарів, священників, студентів, політичних засланих. На основі зібраних матеріалів він видав у Архангельську праці “Солеварение в Архангельской губернии” (1866), “Статистико-этнографический очерк Корелы” и “Северо-Екатерининский путь” (1867), “Вятско-Двинская железная дорога” (1868).

Робота у статистичному комітеті вимагала повсякчасного звертання до бібліотеки. На той час міська публічна бібліотека перебувала у жалюгідному становищі і щоб полегшити її роботу П.П.Чубинський, з дозволу губернатора, почав завідувати нею. Водночас він брав участь у редагуванні газети “Архангельские губернские ведомости”.

Багатопланова діяльність, широке коло наукових інтересів П.П.Чубинського привернули увагу членів Вільного економічного товариства. За їхнім дорученням Павло Платонович вивчав розвиток хліборобства і льонарства та стан торгівлі й промислів Північного краю. Для цього йому довелося об'їздити Архангельську, Вологодську, Вятську, Оленецьку, Новгородську, Костромську і Пермську губернії. За п'ять місяців Чубинський зібрав необхідний матеріал і надрукував 1868 р. звіт “О состоянии хлебной торговли в Северном районе”, який склав об'ємну книгу (300 арк.). Наукова зрілість її автора настільки здивувала фахівців, що віце-президент Ф.П.Літке клопотав перед Міністерством внутрішніх справ про переїзд П.П.Чубинського до Петербурга.

По приїзді до столиці 1869 р. П.П.Чубинського було обрано членом-кореспондентом Московського товариства сільського господарства, членом-співробітником Вільного економічного товариства і Російського географічного товариства, дійсним членом товариства шанувальників природознавства, антропології і етнографії й нагороджено першою срібною медаллю.

Незважаючи на постійну зайнятість улюбленою справою в Архангельській губернії, Павло Платонович не переставав сумувати за Україною, рідним краєм, близьким йому київським товариством. У Центральному державному історичному архіві України в м.Києві у фонді О.Ф.Кістяківського зберігаються листи П.П.Чубинського до двоюрідної сестри Лесі (Олександри) Кістяківської, що дають змогу глибше зрозуміти особистість П.П.Чубинського, той душевний стан в якому він перебував на засланні.

Листи публікуються вперше.

№ 1

Голубонько Лесю!

Хоч не здужаю, а все-таки сів написати до тебе лист. Я почув, що ти заручена і хапаюсь привітати тебе. Хоч не знаю твого жениха, але вважаючи на те, що ти его вподобала, лічу его за гарного чоловіка. Прошу тебе, одібравши оцей лист, зараз же йти до фотографа й зняти свій партрет з женихом укупі и с першою поштою прислати до мене. Мені здається, що ти зробиш так, як я прошу, - ти знаєш, що я тебе дуже люблю. Прошу тебе, моя горличко, напиши мені, як Ви закохались, де спіткались і спізнались, хто твій жених, чи наш, чи москаль, чи любить наш край, і наш люд, чи дуже тебе любить? Чи служить, чи ні? Чи простий чоловік, чи, може, паном пахне. Як слід опиши, щоб я заочи з ним познайомився. Напиши, коли буде весілля, то ми з сестрою² вип'ємо в той день по чарочці, щоб Вам жилося мило та любо! І на твоїм весіллі не доведеться мені бути. Що ж робити, я й на чужій стороні порадію за Вас, мої голуб'ята! На той рік маю надію Вас побачити, сподіваюсь волі. Вернусь до Вас, да й одружуся. Чи піде за мене [Ає...ї]³ Алек.⁴, чи, може, вже вона мене забула. Вклонись їй від мене. Я посилаю їй лист через Варуню⁵. Усі ви мене забули, особливо Варя, ніколи не озветься, а я і в куми набивався, да й не покликали, бодай їм усе добре було. А я-то думав покуматись з Варунею і Володарем⁶. На тім тижні зроблю свої карточки і пришлю Вам, щоб Ви бачили, який я тепер. Старий зробився, скоро буду такий, як у пісні співають: "Старий дідуга", – ото лихо буде, як на старості одружусь⁷, тоді жінка скаже, що вона молоденька, гуляти раденька. От так-то, моя ластівко. Ой, коли б ти знала, як тяжко на чужій чужині! Спасибі, що хоч сестра приїхала, якось неначе й не зовсім на чужині. Єсть для кого працювати, єсть з ким думу тяжку розділити і тугу розважити.

Цілую тебе, кралечко, щиро братерськи, сподіваюсь швидкої відповіді. Твій брат Павло.

Архангельськ. Року 1864-го, 10 листопада.

ЦДІАК України, ф.263, оп.1, спр.74, арк.1-2. Автограф.

№ 2

21 листопада

Лесю! Тільки що написав тобі листа, як відібрав від тебе. Дуже зрадив я, прочитавши, що ти виходиш за Кістяковського⁸; я його знаю, він, спасибі йому, озивався до мене в цю сторону, куди мене лиха година закинула. Подякуй його за мене, себто поцілуй гарненько. Сором, за що нарікаєш на мене, за те, що довго не писав, не винен я, а винна нудьга проклята, бо як візьмесья було за перо, до тяжкі думи оступлять тебе от і покинеш, не хочеться другим наганять сумовання. Тепер Ви вже, мабуть, живете у парі, живіть на здоров'я собі та на користь, а часом й мене згадайте, згадайте, що я на чужині і посылайте свій привіт та щире рідне слово, от мені й

полегшає. Не знаю, коли то вернусь до Вас, може, поки сонце зійде - роса очі виїсть, а може, й швидко. На цій неділі їду в Пінегу⁹ по ділу, на своє старе гніздо, побачу Петра Савича¹⁰, він тепер дворянським засідателем. Пришли, голубонько, патрет з чоловіком укупі, то пишіть обоє до мене.

Цілую і обнімаю Вас щиро. Ваш Павло.

P.S. Твоїй матусі і батькові¹¹ а теж і тітоньці вклонись і поцілуй. Наталку обніми. Товариству поклон низенький. На кому женяться Житець¹², Жукевич¹³, Федько¹⁴ і Миколайчик¹⁵?

ЦДІАК України, ф.263, оп.1, спр.74, арк.5-6. Автограф.

№ 3

Люба сестра Лесю!

Ждав усе вашого патрета та й не дождався, так-то Ви пам'ятаєте про мене. Читаючи твій лист, я радів за тебе, радів, що маєш чоловіка такого, що можна позавидовати. Да й я Вам обоім трохи завидую. Ви поїдете в чужі краї, будете бачить світ, людей, будете вчитись, в потім і людей учити. А я? Третій рік отут нужусь. Хотілося би учитись, да ба, - забудеш й те, що знав. А після не наженеш того, що згублено. От таке-то, не скоро я побачусь з Вами, мої любі, хоть і маю надію повернутися до Вас в цім року. Може, оживу у рідному краї, а то якось зостарівся, чогось на душі тяжко. Нудьга. Працюю, не покладаючи рук, да й то не тішить. Живіть, хоч Ви, мої любі сестри, весело та щасливо, може, й мені легше буде, бачучи Вас щасливими.

Лесю! Ти не забувай, що ти у мене сама любима сестра і привітуй свого брата. Той день я веселий, як одберу лист од кого-небудь з Вас, мої голуб'ята. Даруйте ж мені частіше щасливі дні. Тоді я неначе дома, неначе між Вами. Пришли мені патрет, на котрім Ви були б намалювані з чоловіком. У мене є патрет Варуні з Володарем, треба й Ваш; а я скоро вишло Вам мою карточку. Пиши ж мені частіше, голубонько, не скупись. У тебе часу доволі. Поцілуй свого чоловіка й скажи йому, що я від щирого серця бажаю йому успіху в науці, на славу йому й на добро людям.

Цілую тебе, моє серденько. Твій Павло. Поцілуй Наталку і тітку Єфросинію Іванівну.

23 березоліка 1865 року. Архангельськ.

ЦДІАК України, ф.263, оп.1, спр.74, арк.3-4. Автограф.

№ 4

Архангельськ. Року 1865, грудня 23
Олександрі Кістяківській

Серденько Лесю! От рік минув, як ти заміж вийшла і за рік тільки два листи написали до мене. Чи годиться так робити? Не сподівався я, що мене забудуть сестри, котрих я любив, як свою душу, до котрих був завше з щирим серцем. Гірко мені думати, що мені¹⁶ іще років кілька прийдеться

коротати вік у неволі, до всі одиураються, усі забудуть, що десь над Білим морем гине брат, проклинаючи долю. “Вибач, серце, що докоряю Вам. Докучила лиха доля, докучила нудьга. Із рідного краю привіту не маю, один на чужині сльози виливаю. При людях сміюся, буцімто щасливий, не хочу, щоб знали, да щоб не вразили, еге, щоб не вразили. Бо зараз як побачать смутним, почнуть казати: “Чого Вам сумовати? Добрі люде Вас люблять, хліб-сіль маєте, хвала богу. Працюєте на користь краєві, чого ж Вам ще треба”. Такі-то утіхи, бодай їх. Люде забувають, що цього мало. Хліб маю, бо до поту, зрана до вечора, працюю на його. Працюю на користь цього краю. Да хотів би працювати у рідному краю. Любити ж скрізь будуть, бо недаром кажуть: “Добре роби, любитимуть люди”. Мені хотілося би бути там, де моє миле товариство, де всі близькі серцю, де рідне поле, де співа соловей, де стоять в гаях дуби віковічні. Де широко, де весело, де степ, де криниця з вербою зеленою, похилою над криницею. Де усю ніч темнесеньку співають дівчата. А тут – лишенько. 8 місяців зима, да й літо казна яке. Скрізь болота, та комарів без ліку. Пісні не почувеш, а хоч почувеш, дак таку, що лучче б не слухав. Тепер між засланими єсть такі, що добре співають, дак і душу одведеш. Невеселе життя. Здається, що як ще довше поживу тут, то збожеволію – така нудьга. Гірш те, що не знаєш, коли повернуть додому. От таке-то.

Та нехай йому хрін. Живим не треба знати про мертвеців, а я, мов той мертвець. Усі мої думки, усі бажання повинен ховати далеко у серці. Нікому їх не треба, нікому вони некорисні. Вибач, серце, що може й на тебе нагнав смут моїм гірким словом, то що ж робити, хотів завести веселої, та не те на думці, не те на серці. Але киньмо об землю лихом. Інколи так важко, що хотів би напитись, та й то ні с ким. Годі про себе. Ппиши мені, чи ти зовсім очуняла. Що твоє мале?¹⁷ Що, мабуть, чоловік твій дуже радіє, що має наслідника. Він як юрист, а юристи люблять римське право, тепер, мабуть виріс, бачучи, що має *successore*¹⁸. Що він поробляє? Чи професорствовать буде, чи що? Напиши про все. Його не прошу, бо знаю, що чоловіки гірші від жінок. Вони менш думають о ближньому. Де їм думати о таких нікчемних речах, як доля одного чоловіка. Вони тільки для громади роблять. (Се найбільш тичеться Володара). Він мені за три года написав два листи. Твій чоловік мене мало знає. З ним ми не жили разом. А Володару гріх. Та цур їм, чоловікам. Аби молодиці не забували, а чоловіки мені байдуже. Ні, брешу трошки. Я хотів би, щоб і вони не забували. Невже вони думають, що я забув усе, що нашому серцю і мило, і любо. Ні. Нехай мене забудуть люде, а я не забуду того, [що] близько моему серцю. Нехай, хоч інколи, подають вісточку о своїх працях. Я хочу знати про все, що діється дома. Я не одвернувся від товариства. Думка моя і серце моє там, хоч з того нема ніякої користі. Та це вина моя. Скачи, враже! От й скачу. Та годі вже мені верзти нісенітницю. Нехай Вам Бог щастить, нехай Вам усміхається доля. Може й мені буде веселіше, як почую, що Ви живете в добрі та щасті.

Твій Павло

Хотів було написати, що цілую. Та побоявся. Думаю, накинуться на мене твій чоловік та моя наречена. Дак і зупинивсь, а ти все-таки думай, ніби я й справді поцілував.

ЦДІАК України, ф.263, оп.1, спр.74, арк.7-8. Автограф.

№ 5

[...кар]бованця¹⁹ не хоче втратити. Рано ще гроші збирать! Христос воскрес! Цілую тебе багато раз.

Твій Павло

А ось тобі мої веселі вірші.

Сон невільника

За день утомили і праця й нудьга
Заснув я і сниться мені,
Що ніби-то й до мене доходить черга
Дають, буцім, волю мені.
І от я на волі, у рідній сім'ї
Цілує матуся і плаче:
“Скоріше я думала буду в землі,
Ніж тебе, мій сину, побачу”.
До серденька горне. І батько старий
Зрадів, голуб сизий, та й каже:
“Тебе вже оплакали, синочку мій
Утіхо єдина ти наша!”
І любо і мило у рідній сім'ї -
І гарная рідна хатина
Радію у сні я, і легко мені
І плачу, мов тая дитина!
Проснувся... Ой лихо! Я все ще в тюрмі...
Кайдани бряжчать навіснії
Болить моє серце і тяжко мені
І сльози не ллються дрібні²⁰.

Павлусь

От тобі із празником. Ти думаєш мені невесело? Весело, серденько. Дуже весело. Цілую тебе ще раз. Твій брат Павло.

У Вас уже співають і соловейко і дівчата: “А вже весна, а вже красна”. А у нас вітер завиває, снігу ще на три зими стало.

ЦДІАК України, ф.263, оп.1, спр.75, арк.1. Автограф.

¹ Б.Г. Павел Платонович Чубинский в Архангельской губ. (1862-1869 гг.) // Киевская старина. – 1903. – Июль-август. – С.229.

² До П.П.Чубинського на заслання приїжджала сестра Настя, яка протягом деякого часу вела його домашнє господарство.

³ Далі йдуть нерозбірливі дві літери.

⁴ Особу не встановлено.

⁵ Йдеться про рідну сестру Лесі Варвару.

⁶ Автор має на увазі Володимира Боніфатійовича Ангоновича (1834-1908), українського історика, археолога, етнографа, громадського діяча, з яким 1861 р. одружилася сестра Лесі Варвара. (Невидані спомини І.М.Каманіна про В.Б.Ангоновича) // Україна. – 1928. – № – 6. – С.66-70.)

⁷ Одружився П.П.Чубинський 1871 р. з Катериною Іванівною Порозовою, сестрою дружини директора Городищенського цукрового заводу М.О.Толпигіна. Родом вона була з містечка Опочки Псковської губернії. (Берло Г. З минулого. Баришпільський пансіон і П.П.Чубинський // Україна. – 1927. – Кн.3. – С.113.)

⁸ Олександр Федорович Кістяківський (1833-1885), український вчений-юрист, який вивчав історію права та судоустрій в Україні. Зібрав і підготував до видання “Права, за якими судиться малоросійський народ”.

⁹ Пінега – повітове містечко Архангельської губернії.

¹⁰ Йдеться про Петра Савича Єфименка (1835-1908), етнографа, якого за участь у Харківсько-Київському таємному товаристві було вислано спочатку до Пермської, а згодом до Архангельської губернії.

¹¹ Відомо, що батько О.І.Кістяківської Іван Михайлович Міхель, капітан у відставці, німець. І.М.Каманін писав про нього, що він був “дуже лагідною і доброю людиною”. (Невидані спомини І.М.Каманіна про В.Б.Ангоновича) // Україна. – 1928. – № – 6. – С.66.)

¹² Йдеться про Павла Гнатовича Жигецького (1837-1911), видатного українського філолога, який 13 квітня 1865 р. одружився з Варварою Семенівною Демченко. (Планинда В.П. Павло Гнатович Жигецький. – К., 1987. – С.60.)

¹³ Особу не встановлено.

¹⁴ Можливо, автор має на увазі Тадея (Фадєя) Розеславовича Рильського (1841-1902), українського культурного діяча, батька М.Т.Рильського. Т.Р.Рильський одружився 1862 р. (ЦДІАК України, ф.832, оп.1, спр.184, арк.6.)

¹⁵ Один з літературних псевдонімів Миколи Андрійовича Вербицького (1843-1909), українського поета і педагога. В журналі “Основа” він надрукував вірш “П.Пл.Чубинському” (1862. – № 1. – С.4-5.)

¹⁶ В оригіналі – “я”.

¹⁷ 12 жовтня 1865 р. у подружжя Кістяківських народився син Володимир, в майбутньому відомий учений в галузі фізики і хімії.

¹⁸ Succesore – спадкоємець, наступник (італ).

¹⁹ Початок листа не зберігся.

²⁰ Цей вірш з незначними правками опубліковано в поетичній збірці “Сопілка Павлуся” (К., 1871. – С.16) з присвятою “До Олесі”.